

УДК 811.161.2'367.3

ПАРЦЕЛЯЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРИЙОМІВ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ

Ачилова В. П.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

У статті охарактеризовано парцеляцію як стилістично маркований прийом організації тексту, відмежовано парцельований компонент простого речення від неповного речення, слова-речення чи сегментованої конструкції (називного теми).

Ключові слова: експресивний синтаксис, парцеляція, парцелят.

Серед виражальних засобів сучасної української літературної мови є такі синтаксичні конструкції, що відзначаються оригінальністю форми внаслідок експресивних модифікацій структури простого чи складного речення. До них належать такі явища, як еліпс, замовчування, повтор, асиндетон (безсполучниковість), полісиндетон (багатосполучниковість), інверсія, синтаксичний паралелізм, риторичне питання, сегментація, парцеляція та ін.

Парцеляція (від фр. *parceler* – поділяти на дрібні частини) – це “прийом стилістичного синтаксису, що полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення” [9, с. 369]. Наприклад: *На воротах, виряджаючи нас, тужила мати. Сива, стара й безпорадна* (А. Головка).

Як відомо, дослідження мовленнєвого членування речення започаткував у 30-40-х роках 20 століття чеський лінгвіст В. Матезіус, який став розрізняти статичний та динамічний аспекти речення. Французький лінгвіст Ш. Баллі описав виділення частини речення в самостійну одиницю і назвав це явище **дислокацією**.

У російському мовознавстві відділені компоненти речення спочатку вважали неповними реченнями (О.М. Пешковський, О.О. Шахматов). Згодом членування цілісної структури речення на кілька інтонаційно-сміслових частин стали позначати терміном **приєднання**, уведеним у науковий обіг завдяки роботам Л.В. Щерби, В.В. Виноградова і С.Є. Крючкова, у яких сформульовано основні ознаки приєднання як особливого виду синтаксичного зв'язку, відмінного від здавна відомих сурядного і підрядного.

Висловлювання Л.В. Щерби, В.В. Виноградова, С.Є. Крючкова про приєднувальний зв'язок надовго визначили характер досліджень у цій сфері. Роботи про приєднання, написані в 50-60-ті роки, характеризуються надзвичайно широким, не введеним у чіткі граматичні межі трактуванням цього поняття. Термін **парцеляція** на означення явища розчленування єдиної граматичної структури на частини, як пише Н.П. Плющ, одним із перших серед мовознавців застосував О.Ф. Єфремов [10, с. 68]. З тих пір обидва терміни, які виявилися до певної міри синонімічними і недостатньо взаємно визначеними, стали використовуватись паралельно або ж парцеляція розглядалась як різновид приєднання.

Українські дослідники активно почали вивчати членування єдиної граматичної структури на частини з 60-х років 20 століття і розглядали відділені компоненти як приєднувальні конструкції (І.Г. Чередниченко, М.У. Каранська) чи різновид приєднувальних конструкцій і для їх називання пропонували терміни *приєднувально-видільні речення* (І.З. Петличний), *видільні речення* (П.С. Дудик, П.П. Коструба) [4, с. 194].

Відділені компоненти кваліфікувались як неповні речення (Н.Ю. Шведова, І.Г. Чередниченко, Є.В. Кротевич, П.П. Коструба, І.З. Петличний) або ж ця характеристика не вказувалась, а тільки описувалися їхні стилістичні функції (І.О. Попова, В.В. Виноградов, С.Є. Крючков, Н.С. Валгіна) [4, с. 196-197].

Розмежування парцеляції і приєднання стало можливим після виділення в синтаксичній структурі речення двох аспектів: конструктивного (статичного) і функціонального (динамічного). Найбільш чітко це розмежування проведено в монографії В.А. Белошапкової “Сложное предложение в современном русском языке” та в посібнику “Современный русский язык. Синтаксис”: “... необхідно відрізнити від приєднання як явища динамічного аспекту, що полягає в незбігові меж речення як статичної і як динамічної структури ... приєднання як певний тип смислових відношень – відношення додавання” [1, с. 27]. Оскільки приєднання як відношення додавання виражається певними сполучниками і поєднанням сполучників з різними лексичними елементами, то, на думку дослідниці, передбачає певні схеми речення, тобто є явищем статичного аспекту, і не вимагає комунікативного відділення частини статичної структури [1, с. 27]. Таким чином, приєднувальні відношення стали розглядатись як однопорядкові з іншими типами відношень: розділових, протиставних тощо. У мовленні ж при певному комунікативному завданні можливий розрив єдиної структури речення на кілька комунікативних одиниць. Такий розрив “є суттю парцеляції як особливого явища комунікативного аспекту, яке зв’язане з актуальним членуванням і – ширше – взагалі з комунікативним аспектом мовлення” [2, с. 162].

Для послідовного розмежування приєднання і парцеляції суттєве значення мають роботи А.Ф. Прияткіної, П.В. Кобзева, А.В. Колесникова та ін., присвячені дослідженню приєднання як явища статичного аспекту речення, та праці В.К. Покусаєнко, О.О. Іванчикової, Ю.В. Ванникова та ін., у яких аналізується парцеляція як явище динамічного аспекту речення [12, с. 121-122].

Переконливими вважаємо міркування А.П. Сковородникова, що поле явища приєднання має опозицію “центр (ядро) – периферія”. Ядром цього поля виступають ті синтаксичні конструкції, у яких специфічне значення приєднання – значення додавання (уточнення, роз’яснення, розвиток раніше висловленої думки) виражається специфічними приєднувальними сполучниками. При такому “ядерному” приєднанні не може бути ситуації нерозрізнення приєднання і парцеляції, але може бути ситуація суміщення цих явищ, ситуація накладання парцеляції на приєднання. Наприклад: *Вона завжди дорожила сім’єю. Та й тепер дорожить* (З газети).

До менш яскравої зони ядра “поля приєднання” дослідник зараховує, по-перше, ті випадки, коли значення приєднання виражається, крім інтонації, поєднанням

сурядних сполучників (і деяких вставних слів) із залежними формами або / і з лексико-граматичним повтором. При цьому достатньо пунктуаційних показників для розмежування конструкцій з “чистим” приєднанням від структур, у яких приєднання суміщається з парцеляцією. Наприклад: *У головного інженера теж справи. І теж невідкладні* (З газети). По-друге, сюди входять випадки, коли приєднувальні відношення виражаються сполучником *і*, що знаходиться всередині другої предикативної частини перед логічно виділеними словом. І в цих конструкціях можливе суміщення приєднання з парцеляцією, пор.: *Доповідь обговорювалась активно, виступав і доповідач. – Обговорення доповіді було активним. Виступав і доповідач.*

Периферією “поля приєднання” дослідник вважає ті численні висловлення, у яких єдиним формальним показником приєднувальних відношень між компонентами конструкції є інтонація. Це стосується приєднання члена (або членів) речення, підрядних та сурядних предикативних частин, а також компонентів складного безсполучникового речення. Таке “периферійне” приєднання і парцеляція знаходяться в позиції формального нерозрізнення. І в цьому випадку можливе суміщення приєднання і парцеляції. Для розмежування двох явищ використовується експериментальне зняття “паузи крапки” й аналіз контексту за критерієм умисності – невмисності (з точки зору автора). Так, парцельованими є конструкції з інверсією чи з дистантним розташуванням відділеного компонента – члена речення: *Редакція отримала листа. Досить незвичайного* (З газети); *Щовечора ми збирались і слухали, як він читав своє і чуже. Годинами* (З газети). Не вважаються парцельованими конструкції, до яких не можна застосувати (через структурні чи семантичні причини) експериментальне зняття відділення. Пор.: *А я все життя так пишу. І дехто інший. – А я все життя так пишу, і дехто інший [так пише]* [12, с. 123-126]. Парцельована підрядна частина координується з попередньою головною, граматично залежить від неї і структурно не відрізняється від непарцельованої підрядної. Значення додаткового повідомлення відділеної підрядної частини завжди вторинне, воно нашаровується на основне граматичне значення і тому є мовленнєвим. Наприклад: *Прошу вас, обережіться. Бо мені погане привиділось* (Г. Тютюнник). У конструкціях із сурядним чи безсполучниковим зв'язком виникає проблема розрізнення парцеляції і псевдопарцеляції, розв'язати яку допомагає імовірісно-статистичне дослідження: при більшій вірогідності оформлення певного змісту кількома компонентами можна говорити про поєднання речень у складному синтаксичному цілому, якщо ж це тільки стилістичний прийом розчленування, то йдеться про парцеляцію. Пор.: *Набирає обертів процес приватизації в Маріуполі. Слідом за невеликими підприємствами сфери побуту і громадського харчування розпочали заміну форми власності місцеві велетні індустрії* (З газети). – *Основне завдання банків – забезпечити стабільність валюти. Основна вимога їх – мати якісь гарантії* (З газети) [12, с. 126-127; 8, с. 9-12].

У роботах кінця 20 – початку 21 ст. явища приєднання і парцеляції розмежовуються послідовно (Л.О. Кадомцева, Н.П. Плющ, С.М. Марич, Л.І. Конюхова, А.П. Загнітко, В.В. Жайворонок, Г.А. Коцюбовська, К.Ф. Шульжук, П.С. Дудик та ін.).

Отже, суть приєднання як синтаксичної категорії полягає в додаванні до речення якогось компонента – члена речення або предикативної одиниці. Таке додавання здійснюється за допомогою спеціальних формальних засобів – приєднувальних сполучників чи інших слів, які виконують цю ж функцію (**та й, та ще, та до того, та на додаток, ще й, а також, і ще, і до того, і притому, і причому, і навіть, і крім того, і також, і до речі, зокрема, наприклад, головним чином** тощо). Парцеляція ж на відміну від приєднання відбувається в рамках висловлення, яке може дорівнювати як простому, так і складному реченню. Відчленований компонент завжди знаходиться за межами тієї частини висловлення, яку він поширює, і відділяється від неї знаком кінця речення. При цьому формальні зв'язки між складниками парцельованої конструкції зберігаються, а знак кінця речення є сигналом їхнього інтонаційного, а не граматичного розриву. У деяких випадках можливе суміщення приєднання і парцеляції.

З'ясування сутності явища парцеляції входить у проблему кореляції мовного і мовленнєвого членування, у проблему меж речення і висловлення. Як переконливо доводив ще Ш. Баллі, “факти розмовного мовлення вимагають перегляду найелементарніших понять нормативного синтаксису, які стосуються структури речення: порядку слів, категорії сурядності і підрядності і навіть самого поняття єдності фрази” (Цит. за: [10, с. 69]). Корелятивними одиницями мовного і мовленнєвого членування визнаються відповідно речення і висловлення. Речення реалізується в мовленні висловленням (або висловленнями), а висловлення не завжди є цілісним відображенням структури речення. Відділені компоненти, які в мовленні функціонують самостійно, залишаються синтаксично несамостійними одиницями в системі мови, тобто продовжують належати до структури вихідного речення.

Отже, парцелювання належить до розчленування на рівні мовленнєвої комунікації, тобто це “спосіб мовленнєвого оформлення синтаксичної структури (речення) кількома комунікативними одиницями” [13, с. 108]. Для позначення першого складника парцельованої конструкції в мовознавчій літературі вживаються різні терміни: **базова частина, базова структура, базова конструкція, вихідне речення, опорне речення** тощо. Другий складник конструкції називають **парцельованим компонентом, парцелятом**.

Парцелювання підпорядковане загальномовним закономірностям: речення розчленовується на частини не довільно, а лише в певних місцях і за певних умов. Парцелюватися можуть усі синтаксичні утворення, які беруть участь в організації речення – простого чи складного – й при цьому реалізують різні типи синтаксичної залежності. Це всі члени речення, елементи блоків однорідних членів, відокремлені члени речення, вставні і вставлені конструкції, звертання, предикативні одиниці. Можуть утворюватися й ланцюжки парцелятів. Відділення одних частин речення відбувається більш послідовно, інших – обмежено. Виявлено, що переважно парцелюються члени речення як компоненти однорідного ряду, а також відокремлені та предикативні одиниці [11, с. 82], що свідчить про їхню відносну граматичну самостійність у структурі, яка їх містить.

Дослідники парцеляції зазначають, що роздібнення одного речення на два чи більше висловлень відбувається з метою виділення окремих членів речення або частин складного речення. Пунктуаційний поділ парцельованих конструкцій на частини фіксує не стільки формальний розрив синтаксичних зв'язків між ними, скільки актуалізацію цих частин, особливо другої й подальших. Парцеляція спрямована на членування ємного смислового тла з метою надання певному компонентіві смислової та інтонаційної самостійності. Отже, парцеляція безпосередньо співвідноситься з актуальним членуванням, при цьому парцельований компонент виступає ремою. Наприклад: *Ми зустрілися з тобою на узліссі. Раннім ранком* (Я. Гоян). Як пише С.Г. Чернобривець, підкреслення частин речення шляхом розчленування синтаксично і за смыслом зв'язаних компонентів на кілька висловлень – це особливий спосіб досягнення певного стилістичного ефекту. Тому парцеляція – це прийом експресивного синтаксису [11, с. 84]. Отже, експресивне виділення є основною, постійною функцією цього синтаксичного прийому.

На думку Л.О. Кадомцевої, парцеляція має семантико-граматичну природу, оскільки при відділенні зберігаються семантичний і граматичний зв'язок парцелята з базовою частиною [7, с. 114]. Причиною парцеляції є сфера семантики, текстове впорядкування змісту з метою його полегшення для сприйняття [Там само: 112].

Усі дослідники парцеляції постійно звертають увагу на специфічну інтонацію, властиву цьому явищу. Так, наприклад, Ю.В. Ванников зазначає, що це таке членування речення, “при якому воно втілюється не в одній, а в кількох інтонаційно-смислових мовленнєвих одиницях, тобто фразах” (Цит. за: [10, с. 69]. Н.Ю. Шведова про парцеляцію пише, що це “таке інтонаційне – а дуже часто й позиційне – вичленування словоформи або словосполучення, при якому цей вичленуваний і винесений у кінець елемент набуває інтонаційного контуру й інформаційного навантаження самостійного висловлення” [3, с. 621–622]. Для О.О. Іванчикової суть явища парцеляції полягає в тому, що синтаксично зв'язаний текст розчленовується на «інтонаційно відокремлені відрізки, які відділяються знаком крапки» [6, с. 279]. А.П. Сковородников характеризує парцельовану конструкцію як “стилістично маркований інтонаційно-розчленований мовленнєвий варіант єдиної синтаксичної структури речення” [12, с. 127].

Н.П. Плющ дослідила явище парцеляції на рівні інтонаційної будови української мови, порівнявши інтонаційне вираження парцельованих конструкцій і співвідносних з ними непарцельованих. Як показали результати слухового аналізу, інтонаційна самостійність частин парцельованої конструкції досить відносна. Ця конструкція має характерний переривчастий ритм, звучання кінцевого складу базової частини скорочується, а завершення тонального контуру продовжується на складах парцелята [10, с. 70-71]. Отже, вивчення явища парцеляції на інтонаційному рівні дало змогу простежити, з одного боку, “видільну”, або членувальну, роль інтонації, оскільки саме завдяки інтонації синтаксично єдина структура розпадається на два відрізки, а з другого боку, в інтонації ж відбивається і смислова залежність між цими відрізками.

Дослідники відзначають також інші характерні ознаки парцеляції. Вона є виключно явищем тексту [7, с. 110], оскільки належить до тих прийомів текстової організації, які “підтверджують тезу про автономність формально-граматичної структури речення та його інтонаційно-текстового і суб’єктивно-смислового оформлення, що постає похідним від ситуативно-прагматичних завдань” [5, с. 463].

На думку А.П. Загнітка, парцеляція належить до поверхневих процесів синтаксису, які посилюють значущість окремих частин речення, водночас глибинна суть реченнєвої структури є системно відтворюваною. Це явище являє собою соціальний мовленнєвий стандарт, закріплений як певний мовний звичай, що є проміжним між мовою і мовленням, тобто він є другорядною мовною нормою, яка існує поряд з головними нормами [Там само: 466].

Дослідники відмежовують парцельований компонент простого речення від неповного речення, слова-речення чи сегментованої конструкції (називного теми).

Головна відмінність парцелята від неповного речення полягає у наявності в останнього категорії модальності, часу, діючої особи, у зв’язку з чим неповне речення існує автономно: *Придубав він і тепер. За ним – другі, треті* (Панас Мирний). Парцелят характеризується спрямованістю на базову частину, тобто модально-часовий та особовий плани у парцелята і базової частини постають спільними. Парцелят залежить від базової частини, перетворюючись без неї в лексичну одиницю без конкретного семантичного наповнення: *Постояла на майдані перед церквою. Зітхнула* (Н. Рибак) [5, с. 529].

Парцелят, що має зміст і форму другорядного члена, не можна вважати одним із типів слів-речень, оскільки вони є синтаксично нечленованими структурами [4, с. 200].

На думку О.О. Іванчикової, парцеляція та сегментація мають як спільні, так і відмінні ознаки. Схожість полягає в експресивному підкресленні відчленованих частин висловлення, у полегшенні, спрощенні синтаксичної організації висловлення і в той же час – у збільшенні його синтаксичної гнучкості. Спільною ї є природа цих явищ – їх зв’язок з побудовами усного розмовного мовлення. Відмінності ж між ними структурно-синтаксичні та функціонально-експресивні. Парцеляція – це розчленування висловлювання на скільки завгодно частин, між якими зберігаються ті самі відношення і ті самі форми зв’язку, що й між частинами непарцельованої конструкції. Сегментація – це розчленування висловлення на дві чітко протиставлені і взаємопов’язані частини, між якими встановлюються відношення теми (суб’єкта, вихідного, даного, бази повідомлення) і приводу (предиката, нового, реми), незалежно від того якими є відношення між тими ж частинами несегментованої конструкції. При цьому частина, що позначає тему, обов’язково виділяється в синтаксично незалежну позицію. Функціонально-експресивна спрямованість парцеляції – у виділенні, акцентуванні відсіченого компонента, а при наявності кількох парцелятів – рівноправне виділення кожного з них. Функція сегментації – у виділенні, однаково сильному, але експресивно та логічно нерівноправному, обох членів конструкції: підкреслюючи тему, називний теми готує слухача до сприймання реми, тобто найбільш важливого елемента висловлення [6, с. 303-304].

Таким чином, явище парцеляції є одним із прийомів організації тексту, воно завжди стилістично марковане і полягає в інтонаційному та смислово членуванні єдиної синтаксичної структури на комунікативні одиниці. В основі цього синтаксичного процесу лежить здатність мови за допомогою членування тексту здійснювати реалізацію комунікативного завдання. Парцеляція є одним із засобів актуального членування, оскільки відділений компонент виступає ремою. Висока продуктивність парцеляції закріплює її як мовленнєвий стандарт і перетворює на другорядну мовну норму. Парцельований компонент слід відрізняти від приєднувальної конструкції, хоча можливе і суміщення цих структур, а також від неповного речення, слова-речення та називного теми.

Список літератури

1. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке: Некоторые вопросы теории. – М.: Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1977. – 248 с.
3. Грамматика современного русского литературного языка / Под ред Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
4. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення). – Київ: Наук. думка, 1973. – 288 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична грамматика української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Иванчикова Е.А. Парцеляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции // Русский язык и советское общество: Морфология и синтаксис современного русского литературного языка / Под ред. М.В. Панова. – М.: Наука, 1968. – С. 277-301.
7. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1986. – 178 с.
8. Конюхова Л.І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації: Автореф. ... канд. філолог. наук. – Львів, 1999. – 17 с.
9. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
10. Плющ Н.П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису // Укр. мова і літ. в шк. – 1981. – № 1. – С. 68-71.
11. Чернобривец С.Г. Разграничение парцелляции и присоединения на семантико-синтаксическом уровне // Исследования по семантике: Сб. науч. ст. – Симферополь, 1987. – С. 80-84.
12. Сковородников А.П. О соотношении понятий «парцелляция» и «присоединение» (на материале русского литературного языка) // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 118-129.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – 408 с.

Ачилова В.П. Парцеляция как один из приемов экспрессивного синтаксиса / В.П. Ачилова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 25-31

В статье охарактеризована парцелляция как стилистически маркированный прием организации текста, отграничен парцелированный компонент простого предложения от неполного предложения, слова-предложения или сегментированной конструкции (именительного темы).

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, парцелляция, парцелят.

Achilova V.P. Parceling as one of the expressive syntax techniques / V.P. Achilova // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications. – 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 25-31

The article is devoted to parceling as stylistically marked technique of a text organization. It also deals with the dissociated parceling component of a simple sentence from incomplete sentence, words-sentence or segmented constructions (nominative theme).

Key words: expressive syntax, parceling.

Стаття надійшла до редакції 4 жовтня 2010 року